AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA QIMMATLI QOG‘OZLAR HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Rashidov Abror Ro‘zimurod o‘g‘li

University of Business and Science, “Iqtisodiyot” kafedrasi v.b. dotsenti

Annotatsiya. Mazkur tezisda aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar hisobini yuritish va auditini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Qimmatli qog‘ozlar aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion faoliyati, moliyaviy resurslarni boshqarish va kapital bozoridagi ishtirokini ta’minlovchi muhim moliyaviy instrumentlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ularning hisobini to‘g‘ri tashkil etish, qiymatini haqqoniy baholash, daromad va xarajatlarni o‘z vaqtida aks ettirish hamda audit orqali moliyaviy ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda qimmatli qog‘ozlar hisobida uchraydigan asosiy muammolar, jumladan, ularni tasniflash, dastlabki va keyingi baholash, haqqoniy qiymatni aniqlash, depozitar va buxgalteriya ma’lumotlarini muvofiqlashtirish hamda moliyaviy hisobotlarda yetarli darajada ochib berish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, audit jarayonida qimmatli qog‘ozlarning mavjudligi, ularga bo‘lgan mulk huquqi, qiymati, daromadliligi va moliyaviy hisobotlarda to‘g‘ri aks ettirilganligini tekshirishning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijasida xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va audit standartlari talablaridan kelib chiqib, qimmatli qog‘ozlar hisobini raqamlashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish, avtomatlashtirilgan ma’lumotlar almashinuvini yo‘lga qo‘yish hamda riskka asoslangan audit mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: aksiyadorlik jamiyati, qimmatli qog‘ozlar, buxgalteriya hisobi, audit, moliyaviy aktivlar, kapital bozori, haqqoniy qiymat, investitsiya, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, raqamlashtirish, audit riski.

Kirish

Bugungi kunda kapital bozorining rivojlanishi va investitsion jarayonlarning kengayishi aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy faoliyatida qimmatli qog‘ozlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlardan foydalanish korxonalarga qo‘shimcha daromad olish, bo‘sh pul mablag‘larini samarali joylashtirish, investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalar hajmining ortishi ularning buxgalteriya hisobi va auditini sifat jihatidan takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Qimmatli qog‘ozlar hisobining asosiy vazifasi korxona tasarrufidagi moliyaviy aktivlarning mavjudligi, harakati, qiymati va ulardan olinadigan daromadlar to‘g‘risidagi ishonchli axborotni shakllantirishdan iborat. Bunda

qimmatli qog‘ozlarni sotib olish, sotish, qayta baholash, dividend va foiz daromadlarini hisobga olish, qiymatning kamayishi bilan bog‘liq operatsiyalar hamda moliyaviy hisobotlarda tegishli ma’lumotlarni ochib berish muhim hisoblanadi.

Qimmatli qog‘ozlar hisobining yana bir muhim jihati ularning qiymatini to‘g‘ri aniqlash bilan bog‘liq. Faol bozorda kotirovka qilinadigan qimmatli qog‘ozlar uchun bozor qiymatini aniqlash nisbatan oson bo‘lsa-da, likvidligi past yoki faol bozori mavjud bo‘lmagan moliyaviy instrumentlarni baholash muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday holatlarda baholash modellari, diskont stavkalari, kutilayotgan pul oqimlari va boshqa professional mulohazalardan foydalanishga to‘g‘ri keladi.

Shu sababli qimmatli qog‘ozlar hisobini audit qilishda nafaqat buxgalteriya yozuvlarining to‘g‘riligini, balki moliyaviy aktivlarning mavjudligi, mulk huquqi, baholanishi, daromadlarning to‘g‘ri tan olinishi va moliyaviy hisobotlarda to‘liq ochib berilishini ham tekshirish talab etiladi.

Asosiy qism

Aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar hisobini takomillashtirish, avvalo, ularni to‘g‘ri tasniflash va baholash tizimini shakllantirishdan boshlanishi lozim. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq moliyaviy aktivlarning tasnifi ularni boshqarish maqsadi va shartnomaviy pul oqimlarining xususiyatlari bilan bog‘liq. Mazkur yondashuv qimmatli qog‘ozlarning iqtisodiy mazmunini hisobda to‘g‘ri aks ettirish imkonini beradi.

Amaliyotda qimmatli qog‘ozlar hisobini yuritishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, ayrim korxonalarda qimmatli qog‘ozlarni hisobga olish bo‘yicha ichki me’yoriy hujjatlar yetarli darajada takomillashtirilmagan. Ikkinchidan, buxgalteriya tizimidagi ma’lumotlar bilan depozitar va brokerlik tashkilotlarining ma’lumotlari o‘rtasida tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Uchinchidan, bozor qiymati muntazam o‘zgarib turadigan moliyaviy instrumentlarni qayta baholash jarayonlari yetarli darajada avtomatlashtirilmagan.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar hisobining yagona ichki siyosatini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Ushbu siyosatda qimmatli qog‘ozlarni tan olish, tasniflash, baholash, qayta baholash, daromadlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotlarda ochib berish tartibi aniq belgilanishi kerak.

Qimmatli qog‘ozlar auditini takomillashtirish ham mazkur jarayonning muhim yo‘nalishidir. Audit davomida auditor quyidagi asosiy masalalarga e’tibor qaratishi lozim:

- qimmatli qog‘ozlarning haqiqatda mavjudligini aniqlash;
- ularga bo‘lgan mulk huquqini tekshirish;
- sotib olish va sotish operatsiyalarining qonuniyligini aniqlash;
- qimmatli qog‘ozlarning qiymatini tekshirish;
- dividend va foiz daromadlarining to‘g‘ri hisoblanganligini aniqlash;
- qimmatli qog‘ozlarning qayta baholanishini tekshirish;

- moliyaviy hisobotlarda zarur ma’lumotlarning to‘liq ochib berilganligini baholash.

Audit jarayonida depozitariy, broker, bank va boshqa mustaqil tashkilotlardan tashqi tasdiqlar olish qimmatli qog‘ozlarning mavjudligi va ularga bo‘lgan huquqni aniqlashning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, auditor buxgalteriya hisobidagi ma’lumotlarni depozitar hisob ma’lumotlari bilan muntazam solishtirishi zarur.

1-jadval

Qimmatli qog‘ozlar hisobi va auditini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Hisobni raqamlashtirish	Elektron hisob va avtomatik ma’lumot almashinuvi	Xatolar kamayadi
Ichki nazoratni kuchaytirish	Vakolatlarni taqsimlash va nazorat mexanizmlarini joriy etish	Firibgarlik xavfi pasayadi
Depozitar ma’lumotlarni integratsiya qilish	Buxgalteriya va depozitar tizimlarni muvofiqlashtirish	Ma’lumotlar aniqligi oshadi
Riskka asoslangan audit	Yuqori xavfli operatsiyalarga ko‘proq e’tibor berish	Audit samaradorligi oshadi
Haqqoniy qiymatni baholash	Bozor ma’lumotlari va zamonaviy baholash modellaridan foydalanish	Moliyaviy hisobot ishonchliligi oshadi
Mutaxassislar malakasini oshirish	IFRS va xalqaro audit standartlarini o‘rganish	Kasbiy kompetensiya oshadi

Qimmatli qog‘ozlar hisobini takomillashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy axborot tizimlari orqali qimmatli qog‘ozlarning harakati, qiymati va daromadliligi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish orqali noodatiy operatsiyalarni aniqlash, ikki marta qayd etilgan operatsiyalarni topish, bozor qiymati bilan hisob qiymati o‘rtasidagi katta tafovutlarni aniqlash mumkin. Bu esa auditorga yuqori riskli operatsiyalarni tezkor aniqlash imkonini beradi.

Qimmatli qog‘ozlar auditining takomillashtirilgan modeli

Aksiyadorlik jamiyatlarida audit samaradorligini oshirish uchun quyidagi ketma-ketlikni joriy etish taklif etiladi:

Qimmatli qog‘ozlarni aniqlash → Audit riskini baholash → Ichki nazoratni tekshirish → Tashqi tasdiq olish → Qiymatini tekshirish → Daromadlarni tekshirish → Qayta baholashni nazorat qilish → Moliyaviy hisobotdagi ochiqlikni baholash → Audit xulosasini shakllantirish.

Mazkur modelning asosiy afzalligi shundaki, audit faqat hujjatlarni tekshirish bilan chegaralanib qolmaydi. Unda qimmatli qog‘ozlarning mavjudligi, qiymati, huquqiy holati, daromadliligi va moliyaviy hisobotda aks ettirilishi kompleks ravishda baholanadi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar hisobi va auditini takomillashtirishning asosiy sharti xalqaro standartlar, zamonaviy axborot texnologiyalari va riskka asoslangan yondashuvni yagona tizimga birlashtirishdan iborat.

Qimmatli qog‘ozlar hisobini raqamlashtirish hisob ma’lumotlarini shakllantirish tezligini oshirish bilan birga inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni kamaytiradi. Buxgalteriya tizimini depozitar va brokerlik tizimlari bilan integratsiya qilish esa ma’lumotlarning o‘zaro muvofiqligini ta’minlaydi.

Audit jarayonida riskka asoslangan yondashuvdan foydalanish auditorlik resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Xususan, likvidligi past qimmatli qog‘ozlar, murakkab baholash usullaridan foydalaniladigan moliyaviy instrumentlar va katta hajmdagi investitsion operatsiyalar yuqori xavfli sohalar sifatida baholanishi kerak.

Bundan tashqari, qimmatli qog‘ozlar hisobini yurituvchi va audit qiluvchi mutaxassislarning xalqaro standartlar bo‘yicha bilimlarini muntazam oshirib borish muhim. Chunki moliyaviy instrumentlar bilan bog‘liq operatsiyalar murakkablashib borayotgan sharoitda oddiy buxgalteriya ko‘nikmalari yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar hisobini yuritish va auditini takomillashtirish korxonalarning moliyaviy shaffofligi, investorlar ishonchi va kapital bozori samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Tadqiqot natijasida qimmatli qog‘ozlar hisobida mavjud asosiy muammolar sifatida ularni baholashdagi murakkabliklar, buxgalteriya va depozitar ma’lumotlarining o‘zaro muvofiqligi, hisob jarayonlarining yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi, ichki nazoratning zaifligi va malakali mutaxassislar yetishmasligi aniqlandi.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun aksiyadorlik jamiyatlarida xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos hisob siyosatini shakllantirish, qimmatli qog‘ozlar hisobini avtomatlashtirish, depozitar va buxgalteriya tizimlarini integratsiya qilish, riskka asoslangan auditni keng joriy etish hamda auditor va buxgalterlarning kasbiy malakasini oshirish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, qimmatli qog‘ozlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda ishonchli bozor ma’lumotlaridan foydalanish, zarur hollarda mustaqil baholovchilarni jalb qilish va moliyaviy hisobotlarda moliyaviy instrumentlar to‘g‘risidagi axborotni kengroq ochib berish lozim.

Umuman olganda, raqamlashtirilgan, xalqaro standartlarga asoslangan va riskka yo‘naltirilgan hisob-audit tizimini shakllantirish aksiyadorlik jamiyatlarida qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalarning shaffofligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Accounting Standards Board. IFRS 9 Financial Instruments. — London: IFRS Foundation.

2. International Accounting Standards Board. IFRS 13 Fair Value Measurement. — London: IFRS Foundation.
3. International Accounting Standards Board. IAS 32 Financial Instruments: Presentation. — London: IFRS Foundation.
4. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. — Pearson.
5. Hayes R., Wallage P., Gortemaker H. Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing. — Pearson.
6. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. Intermediate Accounting. — Wiley.
7. Bodie Z., Kane A., Marcus A.J. Investments. — McGraw-Hill Education.
8. Fabozzi F.J. Capital Markets: Institutions and Instruments. — MIT Press.
9. Kuvvatov P. D. G. ECONOMIC SCIENCES //BIOLOGICAL SCIENCES. – 2021. – С. 13.
10. Abduganieva G. K., Kuvvatov G. B. DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Ответственный редактор:: Косенкова ЮЮ–к. э. н., доцент. – 2018. – С. 13.
11. Khashimov B. A., Eshonkulov L. A., Kuvvatov G. B. STATEMENT OF BUSINESS SUBJECTS FOR THE REPORTING YEAR //АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ. – 2018. – С. 17-22.
12. Sativaldieva D. A., Kuvvatov G. B. EATURES OF ACCOUNTING FOR INTANGIBLE ASSETS IN THE CONTEXT OF FUNDAMENTAL STRUCTURAL CHANGES IN THE COUNTRY'S ECONOMY //Экономика и социальная сфера: проблемы взаимодействия и развития. – 2018. – С. 156-158.
13. KHASHIMOV B. A., KUVVATOV G. B. U. SOME PECULIARITIES OF ACCOUNTING FOR WITHHOLDING OF PERSONAL INCOME TAX AND OTHER PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ. – 2017. – С. 26-33.
14. Kuvvatov G. Methods for evaluating the effectiveness of use financial resources of the enterprise //Экономика и социум. – 2021. – №. 9 (88). – С. 101-104.
15. Rashidov U., Rashidov A. Assessment of Costs For the Quality of Logistics Activities //International journal of business diplomacy and economy. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 39-43.
16. Rashidov A., Leonodovna M. N., Azlarkhan A. The importance of financial accounting in business decision-making //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2023. – Т. 21. – С. 1-4.
17. Ogli R. A. R. The difference between the concepts of database and database management system //Archive of Conferences. – 2022. – С. 33-34.

18. Rashidov U., Rashidov A., Naimov S. Modern Views on the Problems of Management Accounting in Logistics System, Online Conferences Platform [Электронный ресурс].
19. Цой М. П., Худояров Р. Т. Рашидов АР ПРОДВИЖЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ //Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari. Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami–Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali. – 2022.
20. Рашидов У., Рашидов А. Iqtisodiyotni tartibga solishda notarif usullarining orni va ahamiyati //Вопросы усиления позиций Узбекистана в международной торговле и оптимизации его интеграции в мировой рынок в условиях глобальной трансформации. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 53-58.
21. Abror R., Shahobiddin K. INNOVATIVE MARKETING AND ITS DEVELOPMENT //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – С. 193-196.
22. Ismailova N. S. et al. JAHON SAVDO TASHKILOTIGA QO'SHILISH: QO'SHILISH JARAYONI HAMDA UNING QONUNIY ASOSLARI //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 1095-1098.
23. Rashidov U., Rashidov A., Naimov S. Modern Views on the Problems of Management Accounting in Logistics System." ONLINE-CONFERENCES&Quot; PLATFORM, 276–283 [Электронный ресурс].
24. Abror Ro’zimurod o’g R. li.(2022). JIZZAX VILOYATI IQTISODIY O’SISH KO’RSATKICHLARI YOKI JARAYONLARI. PEDAGOGS Jurnali, 5 (1), 20–22 [Электронный ресурс].
25. Abror R., Shahobiddin K. MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH VA YUQORI IQTISODIY O_ SISH SUR ‘ATLARINI TA ‘MINLASHNING USTUVOR YO_ NALISHLARI //Innovation in the modern education system. – 2023. – С. 337.